

Paul Lucardie

De Vrijzinnig-Democratische Bond in Nederland (1901-1946): een links-liberale of een democratisch-radicale partij?

Inleiding

Terwijl de term 'liberalisme' pas in de eerste decennia van de negentiende eeuw in zwang raakte, kan de stroming toch al aan het eind van de achttiende eeuw waargenomen worden. Tijdens de Franse Revolutie manifesteerde zij zich vooral als streven naar een constitutionele monarchie, naar een evenwicht tussen de uitvoerende macht van de koning en de door het volk gekozen wetgevende macht. De liberalen wezen zowel de absolute monarchie van Louis XVI als de democratische republiek van de Jacobijnen af: beide staatsvormen zouden tot samenballing van macht leiden die ten koste zou gaan van de vrijheid van de burgers. De zwak georganiseerde liberalen werden in de polarisatie tussen beide kampen in Frankrijk praktisch fijn gewreven. Na de Revolutie en de restauratie van de monarchie konden ze zich echter herstellen en uiteindelijk in 1830 de macht grijpen. Ook elders in West-Europa kwamen liberalen in de periode na 1830 aan de macht; in Nederland in 1848.

De Jacobijnen en hun bondgenoten elders in Europa zou ik geen liberalen willen noemen, maar evenmin socialisten of sociaal-democraten. De Franse traditie volgend noem ik hen liever 'radicalen'. Ze streefden naar een zuivere, bijna directe vorm van

democratie: het volk koos niet alleen afgevaardigden naar een nationale conventie of parlement, maar kon hun mandaten geven en hen tot de orde roepen in lokale volksvergaderingen. Bovendien werden belangrijke kwesties door middel van een referendum aan het hele volk voorgelegd. Andere idealen waren ondergeschikt aan de democratie: het volk kon desgewenst de individuele vrijheid van de burger beperken, zowel op politiek als economisch gebied. Dat onttaardde uiteindelijk in terreur tegen alle werkelijke en vermeende 'vijanden van het volk' in de periode 1793-'94 – een sterk argument in liberale handen om dit democratie-ideaal af te wijzen of althans te relativieren.

De Jacobijnen zouden hun eigen terreur niet lang overleven, maar hun radicalisme verdween met hen niet van het politieke toneel. Hun radicale erfgenamen trokken wel lering uit de geschiedenis, zij het op uiteenlopende wijze. De ene stroming weet de ondergang van de Jacobijnen aan hun halfslachtigheid: wel radicaal op staatkundig gebied maar te behoudend en liberaal in hun sociaal-economisch beleid. Om echte democratie te verwezenlijken zou men niet alleen de politieke maar ook de economische macht gelijk moeten verdelen. Deze gedachte – al geopperd door de samenzweerder Babeuf in de nadagen van de Jacobijnse heerschappij, maar na diens terechtstelling in 1797 enige tijd onderdrukt – leidde in de jaren dertig en veertig van de negentiende eeuw tot de ontwikkeling van allerlei socialistische utopieën. De sociaal-democratie, die dit utopisme wil vervangen door meer realistische en reformistische plannen, blijft deze gedachte vasthouden. Ze is dan ook in zeker opzicht als erfgename van het radicalisme te beschouwen, althans in haar begintijd. In de loop der jaren verwaterde het ideaal van radicale democratie binnen de meeste sociaal-democratische partijen tot parlementaire democratie en algemeen kiesrecht. Het referendum verdween uit het program. Met de invoering van het algemeen kiesrecht – vanouds een radicale eis, door liberalen tot aan het

De vrijzinnig-democratische bond in Nederland (1901-1946)

eind van de negentiende eeuw afgewezen – lijkt de Nederlandse sociaal-democratie in 1917 op staatkundig gebied voorlopig tevreden gesteld. Sociaal-economische eisen krijgen meer aandacht: de achturedag, de socialisatie van bedrijven, het staatspensioen.

Daarmee verdween het radicalisme nog niet uit de politiek. Naast de sociaal-democratie bleef een burgerlijke variant van democratisch radicalisme bestaan, in Nederland evenals in Frankrijk, Italië en nog enkele andere landen. In 1892 kreeg de stroming een eigen partij, de Radicale Bond. In 1901 ging deze op in de Vrijzinnig Democratische Bond (vdb), die radicale en liberale elementen verenigde. Op geestelijk en cultureel gebied was de vdb zonder meer liberaal: individuele vrijheid stond voorop. Op sociaal-economisch terrein verdedigde hij de individuele eigendom en de markteconomie, maar niet zonder voorbehoud. 'De overheid heeft in het bedrijfsleven een leidende taak te vervullen, regelend in te grijpen en zo nodig de private ondernemingsvorm ter zijde te stellen, waar de werking van het vrije bedrijf het algemeen belang schaadt, of een rechtvaardige verdeling van het arbeidsproduct het vordert,' zo staat in de beginselverklaring die de vdb in 1920 aannam. Dat hoor je sociaal-democraten als Tony Blair of Wim Kok tegenwoordig niet meer zeggen. De vdb weigerde dan ook zich liberaal te noemen. Meestal wees men alle 'ismen' af; maar soms sprak men zich onomwonden uit voor het radicalisme, zoals partijvoorzitter Kranenburg in 1929.

In deze bijdrage wordt de geschiedenis van deze partij in grove lijnen geschetst. Aan het slot zal de vraag aan de orde zijn, of een dergelijke partij voorgoed tot het verleden behoort dan wel in een of andere vorm kan herleven.

De jeugd van de vdb: strijd voor algemeen kiesrecht

De Vrijzinnig-Democratische Bond wordt doorgaans als linkse afsplitsing van de Liberale Unie beschouwd. Deze Unie was in 1885 opgericht als een soort paraplu voor de sinds 1848 zelfstandig optredende liberale kiesverenigingen. De Tweede Kamer van de Staten-Generaal werd toen nog gekozen per district, met absolute meerderheid; waar die in de eerste ronde door geen kandidaat behaald werd, hield men een tweede ronde.¹ Daartoe werden per district verschillende bondgenootschappen gesloten. Centraal geleide partijorganisaties waren daarbij niet nodig en werden zelfs vaak als hinderlijk ervaren. Met de uitbreiding van het kiesrecht en de modernisering van de samenleving ontstonden niettemin geleidelijk zulke partijen. In Nederland waren de Protestantse Anti-Revolutionairen de eersten die vanaf 1879 een moderne partij trachtten op te bouwen, spoedig gevolgd door de Sociaal-Democraten. De Liberalen volgden schoorvoetend een paar jaar later. Ze bleven echter ernstig verdeeld, zowel over de kiesrecht kwestie als over de 'sociale kwestie', de vraag of en hoe de overheid de armoede moest aanpakken. In 1901 barstte de bom, toen het bestuur van de Liberale Unie voorstelde, het algemeen kiesrecht urgent te verklaren en de algemene vergadering het voorstel afwees. Het bestuur trad af en besloot een nieuwe partij op te richten, de vdb.

Toch was de Bond ook iets meer dan een afsplitsing. Er sloten zich niet alleen leden van de Liberale Unie bij aan, maar ook de in 1892 gestichte Radicale Bond en restanten van de Nederlandse Volkspartij, die vooral in het Noorden van Nederland zonder veel succes had getracht een brug te slaan tussen de vooruitstrevende burgerij en de opkomende arbeidersbeweging. De vdb noemde zich bewust niet-liberaal, maar vrijzinnig. Daarmee bedoelde men toen: het streven naar vrijheid voor alle politieke

De vrijzinnig-democratische bond in Nederland (1901-1946)

en godsdienstige overtuigingen. Dat streven deelde men met de Liberalen, maar niet met de confessionele partijen (de Anti-Revolutionaire Partij, de van haar afgesplitste Christelijk Historische Unie² (chu) en de Algemene Bond van Rooms-Katholieke Kiesverenigingen, zoals de Katholieke partij zich toen nog noemde) en evenmin met de – in die tijd streng-marxistische Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (sdap). Deze stelden immers bepaalde dogma's boven de vrijheid van het individu. Ook de Liberalen hielden in de ogen van de vdb aan bepaalde dogma's vast, namelijk de leer van de vrije markt en staatsonthouding. Vrijzinnig-democraten gaven weliswaar in het algemeen eveneens de voorkeur aan concurrentie en aan particulier eigendom, maar wilden ook daar geen dogma van maken. Ze kenden eigenlijk slechts drie principes: de geestelijke vrijheid, de democratie en gelijkheid van maatschappelijke ontwikkelings-voorwaarden voor allen. Dat laatste vloeide volgens hen overigens voort uit het streven naar democratie. Democratie betekende zelfbeschikking voor het hele volk, vooral op politiek gebied, maar ook op sociaal-economisch terrein, in het bedrijfsleven, waar arbeiders via hun organisaties medezeggenschap zouden moeten krijgen. Algemeen kiesrecht genoot echter prioriteit in de eerste twee decennia van de twintigste eeuw, waarbij de vdb als eerste partij ook vrouwen nadrukkelijk dit recht wilde toekennen.

Met dat doel voor ogen wilden de Vrijzinnig-Democraten wel samenwerken met de – toen nog kleine, maar snel groeiende – sdap en de Liberale Unie, die daarover nog steeds verdeeld was. De meest behoudende Liberalen scheidden zich geleidelijk ook van de Liberale Unie af en richtten in 1907 de Bond van Vrije Liberalen op. Bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 1905 had de Liberale Unie nog 25 van de 100 zetels gewonnen, de vdb 11 en verschillende behoudende liberale kiesverenigingen die later de Bond van Vrije Liberalen zouden vormen 9, waarna de Liberaal T.H. de Meester een kabinet had gevormd met steun van de vdb

Paul Lucardie

en de Liberale Unie (zie tabel 1). Bij gebrek aan een meerderheid kon dat kabinet weinig tot stand brengen en struikelde al in 1907 over bezuinigingen op defensie – overigens een belangrijk doel voor de vdb. Bij de volgende verkiezingen in 1909 hadden de confessionele partijen een duidelijke meerderheid, mede ten gevolge van de verdeeldheid in het vrijzinnige kamp, tussen de Bond van Vrije Liberalen, de Liberale Unie en de vdb. Daarop sloten deze drie voor de verkiezingen van 1913 een coalitie, de Vrijzinnige Concentratie, die de verliezen van 1909 grotendeels goed wist te maken, maar die opnieuw geen meerderheid behaalde. De Sociaal-Democraten bleken echter bereid en in staat, een vrijzinnig minderheidskabinet te steunen. Onder leiding van de geleerde liberaal P.M.A. Cort van der Linden – en in de schaduw van de Eerste Wereldoorlog – slaagde dit kabinet erin, niet alleen algemeen kiesrecht (in eerste instantie voor mannen, maar in principe ook voor vrouwen) en een kiesstelsel van evenredige vertegenwoordiging in te voeren, maar ook de al een halve eeuw woedende schoolstrijd tussen confessionelen en vrijzinnigen te beslechten. De door protestanten en katholieken gestichte bijzondere lagere scholen zouden voortaan evenveel subsidie van de overheid ontvangen als de openbare scholen. De vdb, die weliswaar de scheiding van Kerk en Staat bepleitte maar de ‘antithese’ tussen confessionele en vrijzinnige partijen altijd betreurd had, kon hiermee tevreden zijn.

Het nieuwe kiesstelsel dwong de Vrijzinnig-Democraten – evenals de Liberalen en Katholieken – tot modernisering en centralisatie van hun losse partijorganisatie. Ze slaagden daar redelijk goed in, en breidden hun ledental uit van 6.000 tot 17.000 leden. Niettemin moesten ze in 1918 bij de verkiezingen volgens het nieuwe stelsel verlies incasseren: ze vielen terug van acht naar vijf zetels. Blijkbaar genoot de vdb weinig vertrouwen onder de arbeiders, die nu voor het eerst allemaal mochten stemmen. De Bond betrok zijn aanhang vooral uit oude en nieuwe midden-

De vrijzinnig-democratische bond in Nederland (1901-1946)

klassen en uit boeren, voorzover deze niet katholiek of orthodox-protestant waren. De confessionele partijen wonnen in 1918 de absolute meerderheid (zij het krap) en zouden die tot 1967 behouden.

Een volwassen partij? De jaren twintig en dertig

Nu de kiesrecht kwestie en de schoolstrijd de politieke agenda niet meer beheersten, kwam er meer aandacht voor andere politieke problemen, vooral op sociaal-economisch gebied. Men zou kunnen verwachten – en zowel Sociaal-Democraten als Liberalen en Vrijzinnig-Democraten hoopten dat eigenlijk – dat de confessionele partijen daarbij hun aanhang zouden zien slinken. Dit bleek echter niet het geval. Levensbeschouwelijke kwesties bleven ook na de beëindiging van de schoolstrijd een belangrijke rol spelen. Bovendien slaagden de confessionele stromingen erin, hun aanhang in tal van maatschappelijke organisaties aan zich te binden: niet alleen scholen, maar ook vakbonden, jongerenorganisaties, boerenbonden, vrouwenclubs, en later omroepverenigingen. Juist in de jaren twintig en dertig ontwikkelden zich krachtige katholieke en protestantse (vooral gereformeerde, in mindere mate hervormde) zuilen. De sociaal-democraten bouwden daarnaast een eigen zuil. De vrijzinnigen verzetten zich tevergeefs tegen deze 'hokjesgeest' of 'schotjesgeest', zoals de verzuiling toen wel genoemd werd, maar hadden er eigenlijk geen antwoord op. Soms probeerden ze een 'algemene', dit wil zeggen niet-verzuilde organisatie in stand te houden, soms trachtten ze een eigen vrijzinnige organisatie van de grond te krijgen – die hun eigen, nogal individualistische achterban echter zelden erg aansprak en dus veelal een kwijnend bestaan zou leiden.

Bovendien bleven de vrijzinnigen politiek verdeeld. Wel verenigden de Liberale Unie en de Bond van Vrije Liberalen zich in

Paul Lucardie

1921 met een aantal kleinere partijen in de Vrijheidsbond (later Liberale Staatspartij genoemd), maar de vdb weigerde zich daarbij aan te sluiten. De kiesrecht kwestie mocht dan geen twistappel meer zijn in het vrijzinnige kamp, de verschillende opvattingen over staatsbemoeienis met het sociaal-economisch leven kregen des te meer gewicht. Terwijl de Vrijheidsbond/Liberale Staatspartij in beginsel een staatsingrijpen afkeurde en particulier eigendom vrijwel onschendbaar achtte, kozen Vrijzinnig-Democraten voor een pragmatische, 'stelselloze' benadering: de overheid moest haar burgers gelijke ontwikkelingsvoorwaarden bieden en daarvoor indien nodig het bedrijfsleven aan banden leggen en hen onteigenen. Democrativering van het bedrijfsleven vereiste wetgeving, ook al verwachtte de vdb meer van vrijwillig overleg tussen vakverenigingen en werkgevers dan van overheidsdwang. Ook op internationaal gebied scheidden zich de wegen van de Vrijheidsbond en de Vrijzinnig-Democratische Bond. De vdb hechtte veel belang aan de Volkenbond, wilde het bestuur over de koloniën democratiseren en streefde in de jaren twintig naar nationale ontwapening, terwijl de Vrijheidsbond een eigen nationale strijdmacht wenste te behouden.

De Liberalen betitelden de vdb dan ook vaak als aanhangsel van de sociaal-democratie – of in de woorden van een zeevarende natie: als 'sloepje' dat vastzat aan het slagschip van de scap. De vdb wees dat beeld natuurlijk af en kende zichzelf een middenpositie toe tussen Sociaal-Democraten en Liberalen, althans op sociaal-economisch terrein. Ze wezen immers het socialistische dogma van klassenstrijd en socialisatie der productiemiddelen evenzeer af als het liberale dogma van de vrije markt en het ongebreidelde kapitalisme. Wel deelden ze met de Sociaal-Democraten het streven naar ontwapening, en naar uitbreiding van volksinvloed. Anders dan de scap bleef de vdb voorstander van een referendum, zij het in facultatieve vorm. De Bond verdedigde de parlementaire democratie, maar vond die in Nederland ook na

De vrijzinnig-democratische bond in Nederland (1901-1946)

invoering van het algemeen kiesrecht nog onvoldoende gerealiseerd. 'Het kiesrecht is van geen waarde, indien niet de voorwaarden zijn vervuld, waaronder de uitspraak der kiezers zich zal afspiegelen in het regeringsbeleid' schreef vdb-leider H.P. Marchant in 1926.

Deze 'afspiegelingstheorie' lijkt me kenmerkend voor democratische radicalen. Liberalen en conservatieven die de parlementaire democratie aanvaardden – wat na 1900 langzamerhand gemeengoed werd – bleven deze theorie afwijzen: 'Wij wensen noch een volksvertegenwoordiging, die beschouwd wordt als lasthebber van de partijen, die haar afgevaardigden ... steeds gebonden zijn aan de uitspraken dier partijen – hetgeen de liberale democratie van de radicale democratie onderscheidt – noch een volksvertegenwoordiging in schijn, zoals onder fascistisch regime voorkomt, waardoor het gezag tot despotisme kan uitgroeien.' Aldus de commissie die het beginselprogramma van de Liberale Staatspartij in 1938 ging herschrijven.

Het is dan ook begrijpelijk dat de Vrijzinnig-Democraten in de eerste plaats wilden samenwerken met de Sociaal-Democraten en katholieke democraten – de protestantse partijen (arp en chu) en de Liberalen waren in hun ogen nog te weinig democraat. In 1925 leek hun droom van een democratische coalitie even werkelijkheid te zullen worden, toen het kabinet-Colijn ten val kwam nadat de begrotingspost van het gezantschap bij het Vaticaan door een meerderheid van Protestanten, Vrijzinnig-Democraten en Sociaal-Democraten was verworpen. De Katholieken deinsden echter toch terug voor een kabinet samen met de sdap en gaven uiteindelijk de voorkeur aan een extraparllementair kabinet onder leiding van een Protestant, de chu-politicus D.J. de Geer.

Aan het eind van de jaren twintig en begin jaren dertig raakten Vrijzinnig-Democraten en Sociaal-Democraten ook van elkaar vervreemd. De vdb verweet de sdap, de democratie niet serieus te

Paul Lucardie

nemen en te flirten met revolutie. De Bond vond bovendien het hardnekkig verzet van de Sociaal-Democraten tegen het bezuinigingsbeleid van de regering evenmin van realiteitszin getuigen. De Vrijzinnig-Democraten gaven in de loop van de jaren dertig geleidelijk hun verzet tegen nationale bewapening op – maar dat deden de Sociaal-Democraten eveneens. In 1933 leek de breuk definitief: de vdb trad op uitnodiging van de Anti-Revolutionaire partijleider H. Colijn toe tot een kabinet van Protestanten, Katholieken en Liberalen, waartegen de sdap een felle oppositie ging voeren. vdb-leider Marchant kreeg als minister van Onderwijs de ondankbare taak toebedeeld, vooral op openbaar onderwijs te bezuinigen. Hij verloor daarbij veel sympathie van zijn achterban. Toen bovendien in 1935 bekend werd dat hij in het geheim was toegetreden tot de katholieke kerk, liet de partijtop hem vallen en zag hij zich genoodzaakt, af te treden. Na zijn vertrek – ook uit de partij – viel het politiek leiderschap van de vdb toe aan twee juristen die qua karakter en politieke visie nogal verschilden: A.M. Joekes en P.J. Oud. De temperamentvolle Oud voerde als minister van Financiën het bezuinigingsbeleid van het kabinet-Colijn loyaal uit en kreeg daarvoor veel kritiek van de sdap. Hij voerde in 1937 bij de verkiezingen de lijst van de vdb aan en bracht de partij tot verrassing van velen een bescheiden stemmenwinst. Joekes steunde Oud onvoorwaardelijk als fractievoorzitter in de Tweede Kamer, maar wilde samenwerking met de Sociaal-Democraten in de toekomst niet uitsluiten. Die samenwerking kwam aarzelend tot stand in 1939, toen een vierde kabinet-Colijn – overigens zonder Vrijzinnig-Democraten of Liberalen – strandde op het ongenoegen van de Katholieken over zijn behoudende sociaal-economische koers. De Geer vormde daarop een kabinet van Katholieken, gematigde Protestanten uit de chu, Vrijzinnig-Democraten en Sociaal-Democraten, dat echter binnen een jaar het land zou ontvluchten toen dat door Duitse troepen bezet werd.

Een onverwacht einde

Toen de Duitse troepen Nederland in 1945 weer hadden ont-ruimd en de teruggekeerde regering verkiezingen uitschreef, verwachtten en verlangden veel burgers een nieuw politiek bestel. De strijd tegen de Duitse bezetting – weliswaar gevoerd door een minderheid, maar wel een spraakmakende minderheid – had de saamhorigheid tussen de verschillende delen van de bevolking zo versterkt, dat ‘hokjesgeest’ en verzuiling verleden tijd leken te worden. Voormalige verzetsleden en gijzelaars namen het initiatief voor de oprichting van de Nederlandse Volksbeweging, waarvan een vdb-lid, de hoogleraar W. Schermerhorn, voorzitter werd. Vanuit de Volksbeweging werd druk uitgeoefend op alle vooruitstrevende partijen, op te gaan in een nieuwe formatie. Uiteindelijk versmolten in 1946 scap, vdb en enkele vooruitstrevende protestantse groeperingen tot de Partij van de Arbeid (PvdA), die een democratisch socialisme zou nastreven. Progressieve katholieken sloten zich amper aan, mede onder druk van hun kerk. De Liberale Staatspartij voelde ook wel enige drang tot vernieuwing, maar niet in socialistische richting. Zij ging in 1946 eveneens op in de Partij van de Vrijheid, die zich niet expliciet liberaal noemde, maar toch weinig nieuwe aanhang wist te verwerven, op een handjevol vdb-leden na die weigerden de overstap naar de PvdA te maken. Tijdens de laatste vergadering van de vdb hadden slechts 11 van de 154 stemhebbende leden tegen de fusie met de Sociaal-Democraten gestemd.

Zelfs de bepaald niet socialistisch denkende Oud had zich in 1946 bij de PvdA in laten schrijven. In de loop van 1947 nam zijn weezin tegen de nieuwe partij echter toe. Naast een persoonlijke teleurstelling – een zetel in de Eerste Kamer bleek hem niet gegund – voelde hij ook verontrusting over de ruk naar links die de PvdA in haar beginselprogramma leek te maken. Misschien speelden ook electorale tegenslagen een rol: de PvdA behaalde in 1946 slechts 29

Paul Lucardie

zetels, niet meer dan scap en vdb samen in 1937. Hoe dan ook, Oud verliet met enige medestanders in 1947 de PvdA en richtte in 1948 samen met de Partij van de Vrijheid weer een nieuwe partij op, de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (vvd). Deze partij vatte parlementaire democratie in traditioneel liberale geest op: 'Iedere stemgerechtigde burger kan invloed uitoefenen op de samenstelling van vertegenwoordigende lichamen... de leden van die lichamen oefenen hun taak evenwel uit in onafhankelijkheid van die burgers,' zo zou zij later in haar beginselprogramma vastleggen.

Geen wonder dat democratische radicalen zich in de vvd niet erg thuis voelden. Volgens berekeningen van de historicus Voerman traden niet meer dan 325 vdb'ers met Oud in 1948 tot deze partij toe, terwijl de vdb in 1940 nog 9.000 leden had geteld. Een veel groter deel van de vdb was en bleef lid van de PvdA, al was die in de periode 1946-'66 evenmin erg radicaal. Pas in 1966 zou met d66 weer een democratisch-radicalen partij op het toneel verschijnen. Nog meer dan bij de vdb stond bij de Democraten 'radicale democratisering van de Nederlandse samenleving in het algemeen en van het Nederlandse politieke bestel in het bijzonder' voorop. Hun program begon dan ook met staatkundige hervormingsplannen: verkiezing van de minister-president, een districtenstelsel, verkiezing van de burgemeester; en, nog heel voorzichtig: 'de mogelijkheden en wenselijkheden van een referendum dienen nader te worden bestudeerd'. Evenals de vdb miste d66 een eigen sociaal-economische visie. Het lijkt me dan ook duidelijk dat d66 zich erfgenaam van de vdb mag noemen, ook al wordt haar dat recht soms door PvdA of vvd betwist.

Conclusie

Wanneer we terugkijken op de geschiedenis van de vdb, lijkt de in de titel van deze beschouwing vervatte vraag niet met één woord te

De vrijzinnig-democratische bond in Nederland (1901-1946)

beantwoorden. Toch zou ik de partij in de eerste plaats als democratisch-radicaal willen kenschetsen. De aanleiding tot de oprichting lag in het radicale streven naar algemeen kiesrecht, dat door een meerderheid in de Liberale Unie in 1901 afgewezen of althans niet urgent werd verklaard. Maar ook toen dit streven in 1917 met succes bekroond werd, keerde de vdb niet terug in de liberale moederschoot. De Vrijzinnig-Democraten koesterden wezenlijk andere opvattingen over de parlementaire democratie dan de Liberalen, die zich in 1921 in de Vrijheidsbond, later de Liberale Staatspartij, verenigden. Vanuit hun radicale democratie-opvatting eisten de Vrijzinnig-Democraten dat de staat actief in de samenleving ingreep om alle burgers deelname aan het democratisch proces en ontplooiing van hun persoonlijkheid mogelijk te maken. Hoever de staat daarbij diende te gaan, was voor de radicalen een pragmatische kwestie, en vooral afhankelijk van economische omstandigheden. Zo toonden ze zich in de jaren twintig en vooral na 1945 geneigd tot vérgaande overheidsinvloed en sociale voorzieningen, terwijl ze in de jaren dertig bereid bleken tot forse bezuinigingen. Sociaal-economische politiek is over het algemeen van secundair belang voor de radicalen; de vdb noemde zich zelfs 'stelselloos' op dit gebied – anderen zouden zeggen: pragmatisch of opportunistisch – ook al voerden ze in de praktijk vaak een liberaal beleid.

Voor liberalen liggen de prioriteiten juist omgekeerd. Vrijheid staat centraal, op staatkundig en sociaal-economisch gebied. Algemeen kiesrecht en deelname van alle burgers aan het staatkundig leven zijn voor hen daarentegen pragmatische kwesties, afhankelijk van de omstandigheden. In de negentiende eeuw, maar ook nog in de twintigste eeuw, namen liberalen vaak genoegen met parlementaire regimes waar slechts een beperkt deel van de bevolking aan het politieke leven deelnam. Alleen in de strijd voor geestelijke vrijheid staan liberalen en radicalen zij aan zij, tegenover 'dogmatische' stromingen van confessionele of socialistischen huize. In Nederland noemde men dit standpunt aan het

begin van de twintigste eeuw 'vrijzinnig'. De vdb noemde zich dan ook bewust 'vrijzinnig' en niet 'liberaal'. Misschien overdreef men daarbij uit electorale overwegingen wel de verschillen tussen Vrijheidsbond en vdb. In de praktijk dreven ze na 1920 toch wel naar elkaar toe, vooral toen staatkundige kwesties van de politieke agenda verdwenen en de depressie een actief sociaal beleid mogelijk maakte. In 1946 bleek de kloof niettemin diep tussen beide stromingen, toen het overgrote deel van de vdb koos voor aansluiting bij de socialistische PvdA, terwijl de Liberalen de vvd oprichtten die zich in het Nederlandse partijbestel tot erfvijand van de PvdA ontwikkelde.

Een heel andere vraag is, of een democratisch-radical partij zoals de vdb (overwegend) was, ook in de eenentwintigste eeuw levensvatbaar zou kunnen zijn – in Nederland of in België of waar dan ook. Sterk generaliserend zou men kunnen stellen dat democratisch-radical partijen de wind mee hebben wanneer staatkundige kwesties op de politieke agenda staan, maar moeite krijgen zich te handhaven wanneer sociaal-economische tegenstellingen de politiek bepalen. In de huidige hoogconjunctuur zou dus ruimte kunnen bestaan voor een dergelijke partij, die het verlangen naar democratisering (met name via referenda en volksinitiatieven) en naar een nieuwe definitie van burgerschap van brede lagen in de bevolking vertolkt. Echter, er zijn hier kapers op de kust. Sociaal-Democraten willen zich van hun democratisch-radical wortels ook nog wel eens bewust worden en zich in deze richting profileren, wanneer hun sociaal-economische eisen grotendeels vervuld dan wel onvervulbaar zijn gebleken. En dan zijn daar nog de nationalisten, die democratisch-radical idealen – soms geperverteerd – koppelen aan een beperkte, min of meer etnisch gedefinieerde opvatting van burgerschap. Kortom, een democratisch-radical partij zal ook anno 2001 niet in een gespreid bedje stappen, evenmin als de vdb dat in 1901 deed; politiek blijft een voortdurende strijd om het bestaan, met alle risico's van dien.

De vrijzinnig-democratische bond in Nederland (1901-1946)

Bibliografie

G. Voerman e.a., (1991), *De vrijzinnig-democratische traditie*, Amsterdam: Wiardi Beckman Stichting.

Tabel 1: Zetelverdeling Tweede Kamer 1901-1946

	1901	1905	1909	1913	1917	1918	1922	1925	1929	1933	1937	1946
arp	23	15	25	11	11	13	16	13	12	14	17	13
chu ^a	8	8	10	10	10	7	11	11	11	10	8	8
Kath.partij	25	25	25	25	25	30	32	30	30	28	31	32
Liberalen ^b	18	25	20	22	21	6	10	9	8	7	4	6
Vrije Lib.	8	9	4	10	10	4						
vdb	9	11	9	7	8	5	5	7	7	6	6	
sdap/ PvdA	6	6	7	15	15	22	20	24	24	22	23	29
Overigen	3	1				13	6	6	8	13	11	12
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

a. Tot 1909 onder andere namen.

b. Tot 1921 Liberale Unie, dan Vrijheidsbond, Liberale Staatspartij en in 1946 Partij van de Vrijheid

Noten

¹ De Tweede Kamer is sinds 1848 in Nederland belangrijker dan de Eerste, die indirect wordt gekozen (door de Provinciale Staten).

² Dit is een vereenvoudigde weergave van de feiten: naast de van de arp afgesplitste groepering sloten ook andere groeperingen zich bij de chu aan; de verschillen tussen beide protestantse partijen doen in het kader van dit artikel niet terzake.

